

Література: *Вовчок Марко 1983:* Вовчок Марко. В глуши. Роман / Марко Вовчок // Вовчок Марко. Оповідання. Казки. Повісті. Роман. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 367–622; *Вовчок Марко 2005:* Вовчок Марко. Дяк / Марко Вовчок // Вовчок Марко. Три долі: Повісті та оповідання. – Харків: Фоліо, 2005. – С. 282 – 324; *Вовчок Марко 1975:* Вовчок Марко. Записки причетника / Марко Вовчок // Вовчок Марко. Твори: У 3 т. – К.: Дніпро, 1975. – Т. 3. – 1975. – С. 357 – 699; *Вовчок Марко 1975:* Вовчок Марко. Козачка / Марко Вовчок // Вовчок Марко. Твори: У 3 т. – К.: Дніпро, 1975. – Т. 1. – 1975. – С. 52 – 68; *Вовчок Марко 1975:* Вовчок Марко. Отець Андрій / Марко Вовчок // Вовчок Марко. Твори: У 3 т. – К.: Дніпро, 1975. – Т. 1. – 1975. – С. 109–112; *Вовчок Марко 1975:* Вовчок Марко. Сестра / Марко Вовчок // Вовчок Марко. Твори: У 3 т. – К.: Дніпро, 1975. – Т. 1. – 1975. – С. 33–51; *Вовчок Марко 1956:* Вовчок Марко. Твори: У 6 т. / Марко Вовчок. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1955–1956. – Т. 6. – 1956. – 616 с.; *Грицай 1983:* Грицай М. Марко Вовчок. Творчий шлях / М. Грицай. – К.: Вища школа, 1983. – 200 с.; *Засенко 1964:* Засенко О. Марко Вовчок. Життя, творчість, місце в історії літератури / О. Засенко. – К.: Видавництво академії наук української РСР, 1964. – 654 с.; *Крутікова 1965:* Крутікова Н. Сторінки творчого життя (Марко Вовчок в житті і праці) / Н. Крутікова. – К.: Дніпро, 1965. – 390 с.

Рецензенти: Колінько О.П., д-р, філол. наук, проф. (Київ)

Сушко З.С., к. філол. наук, доц. (Тернопіль)

Марія Реутова, асп. (Донецьк)

УДК 821.161.2.09 (477)

ББК83.3 (4УКР)

Поетикальний аспект невротичності у ліриці Ліни Ефіндієвої

У статті розглядається аналіз ліричного доробку Ліни Ефіндієвої у контексті психоаналітичного дискурсу, зокрема з урахуванням філософських традицій З. Фрейда. Здійснена спроба виявити ключові елементи поетики, що репрезентують психопатичний стан ліричного героя.

Ключові слова: невроз, поетичний світ, психоаналіз, поетика, ліричний суб'єкт, З. Фрейд.

The poetical aspect of neuroticism of Lina Efindieva's lyric

This article is dedicated to the analysis of Lina Efindieva's lyric heritage in terms of psychoanalytical discourse, taking into consideration Z. Freud's philosophical concepts. There was made an attempt of finding key elements of poetics, which represent the psychopathic state of protagonist.

Key words: *neurosis, poetic world, psychoanalysis, poetics, lyric subject, Z. Freud.*

Термін «невроз» був уведений у наукову літературу шотландським лікарем В. Калленом у 1777 році і спочатку використовувався для характеристики нервових хвороб. На початку XIX століття під неврозами розуміли різні захворювання, пов'язані з функціональним порушенням роботи нервової системи. Наприкінці XIX століття З. Фройд відмежував актуальні неврози від психоневрозів. У розумінні З. Фройда причина виникнення актуальних неврозів належить до обставин, що безпосередньо впливають на людину, тоді як причинами формування психоневрозів є минулі переживання, психічні конфлікти [Фрейд 2012, 4: 34].

Невроз як психічний стан був широко представлений (а деколи навіть модним) і в літературі. С. Павличко зазначає, що європейська культура зламу віків була невротичною. Невроз у цей період став у ній майже вимогою, необхідною частиною модерності, сприймався як сутність декадансу, самої новітньої цивілізації. Особливо це стосується французької літератури, де на якийсь час «нервово» стало синонімом «естетичного» [Павличко 2009, 2: 67].

Якщо спроектувати цю тему на українську культуру, то неврози в ній здобули естетичного значення дещо пізніше, на самому переломі століть. С. Павличко у дослідженні «Невроз як феномен культури» розглядає невротичну творчість таких письменників як А. Кримський, І. Франко, «молодомузівці», С. Єфремов, Л. Українка [Павличко 2009, 2: 69]. Зокрема, у першій книжці А. Кримського «Повістки і ескізи з українського життя» С. Павличко вбачає невротичний, істеричний стиль, уривчастий, спазматичний наратив, і, нарешті, героя, цілком зануреного у хворобливі переживання, почуття, думки. На її

думку, в оповіданнях Кримського дебютував в українській прозі нервовий і надзвичайно суперечливий герой.

Н. Зборовська у праці «Код української літератури» приходить до думки, що сама культура модернізму тісно пов'язується з неврозом як явищем переважно чоловічої психіки та істерією як явищем жіночої психіки на основі активізації кастраційних комплексів. Далі дослідниця зазначає, що невроз означає духовну кризу, внаслідок якої має відбутися особистісна і національна трансформація [Зборовська 2006, 1: 268].

Н. Зборовська погоджується із С. Павличко в тому, що невроз на зламі століть став майже вимогою, необхідною частиною модерності. Поява невротичного/істеричного європейського психохарактеру означала активізацію в національних європейських літературах в обох статей кастраційного комплексу, спрямованого на символічне усунення Бога-отця [Зборовська 2006, 1: 268].

На основі психоаналізу сучасний російський дослідник Альфред Щеголев, досліджуючи істеричну жінку у своїй праці «Брехлива жінка. Невроз, як внутрішній театр особистості» (2002) схильний бачити в істеричці лише фальшиву жінку. Йому опонує Н. Зборовська, доводячи, що в психоісторії української літератури є яскраві моделі відмінних істеричних характерів порубіжжя, що відповідають різним психотипам (тобто мають різний психогенезис), характерним доказом чого став у її дослідженні аналіз істеричності Лесі Українки (на основі національного онтогенезу) та істеричності Оксани Забужко (на основі імперського онтогенезу) [Зборовська 2006, 1: 287].

Невроз неусвідомлений і неподоланий веде до того, що в онтогенезі відбувається його перехід у психоз (божевілля), що відповідає семантиці смерті індивідуального або національного характеру. Головною ознакою психозу стає втрата принципу реальності.

В українському філогенезі, тобто у психоісторії української літератури 20–30-х років ХХ ст. невротична позиція модернізму успадковується постмодернізмом. У постмодерній літературі невротичний герой представлений у таких творах, як «Гербарій коханців» Наталі Сняданко, «Воцек» Юрка Іздрика, «Троянди ритуального болю» Степана Працюка та інші.

Метою нашого дослідження є спроба проаналізувати ліричний доробок Ліни Ефіндієї з позиції психоаналітичного дискурсу в літературознавстві, виявити основні художні засоби, які найяскравіше репрезентують психопатичний стан ліричного героя. Для досягнення поставленої мети вважаємо за необхідне з'ясувати чинники соціального та особистісного характеру, що стали передумовою для написання ліричних творів.

Ліна Ефіндієва – постмодерна письменниця. Її творчості властива фрагментарність, іронічність, вільний синтез жанрів та стилів. Спираючись на погляди З. Фрейда, у її ліриці можна розглядати неврози, які пов'язані з впливом соціальних обставин, та психоневрозів, що є причиною психічних минулих конфліктів.

Поезія «Душа» починається зображенням психічного стану ліричного героя: *«Сумно, моторошно, сиро. / Повний місяць повен жовчі / І від того, мов макітра, / Голова моя жіноча»* [Ефендієва 2013, 5: 37].

Фігура нагромадження (градація) у першому рядку нерівномірна: від окреслення настрою («суму») через визначення ірраціонального страху («моторошно») художня логіка переходить до конкретно-чуттєвого образу вологи, що створює враження розладу перцепції героїні. Образ місяця, повного жовчі, дає підстави стверджувати, що ліричний герой перебуває у тяжкому психічному стані. Образ макітри, що актуалізує сему «порожнечі», підсилює це враження: *«Осовілий погляд ночі / В душу пазури впиває / Прагне вичавити соки / І покинути безсилу...»* [Ефендієва 2013, 5: 47].

У наступній строфі панічний страх ліричної героїні викликає метафоричний образ осовілого погляду ночі. Фантомний образ впливає на свідомість ліричного суб'єкта натуралістичними елементами пазурів, що впиваються в душу, викликаючи пароксизматичну тривогу, яка носить генералізований характер персоніфікованої ночі, що прагне вичавити соки.

Такий внутрішній стан є вираженням тривожно-фобічного неврозу. Страх при такому вигляді неврозу має свою, чітко спрямовану форму тривожного ефекту і виражається в різного виду фобіях, що не представляє практично ніякої реальної небезпеки.

У поезіях Ліни Ефіндієвої ліричний суб'єкт виступає носієм фрейдівського «Я», а виразником несвідомого є образ душі. У художньому світі образ душі є невід'ємною складовою цілісної особистості. На думку Фрейда, причиною неврозу є особливого роду конфлікт «воно» – «Я», який ми і спостерегаємо в аналізованих творах. Зокрема у поезії: *«А душа – на зустріч вітру, / А душа – долає кручі, / А душа – шукає віру...»* [Ефендієва 2013, 5: 82].

Боротьба ліричного героя (свідомого) з душею (персоніфікацією несвідомого) простежується на текстуальному рівні, виражається за допомогою ампліфікації. Аналізуючи низку поезій можна стверджувати, що авторка у художньому світі усвідомлює себе як ціле, яке складається з несвідомого і свідомого: *«Дихає полум'я в душу неорану. / Млію, як степ, і не хочу, а млію, / Розум втрачаю, втрачаю надію»* [Ефендієва 2013, 5: 34].

За Фрейдом, божевілья є наслідком неврозу. Божевільний герой знаходить своє відображення у поезії «Мати». Божевілья ліричного героя зумовлене психотичним розладом, що характеризується погіршенням сприйняття реальності та значною соціальною дисфункцією, тобто шизофренією. Найперше конотативне значення шизофренії – це втрата розуму: *«Побила вікна розуму зима, / І він кудись пішов жебракувати»* [Ефендієва 2013, 5: 45]. Шизофренія реалізується в метафоричному образі зими, що знищує розум, і той, у свою чергу, стає жебраком. Жебракування виразно корелює з божевільям, що неодноразово виявилось в українській літературі, зокрема, у поемі Т. Шевченка «Сова».

У наступній строфі продовжують розвиватися шизофренічні мотиви: зокрема, розщеплення психіки, порушення мислення і припинення емоційних проявів. На рівні поетики це представлено метафоричними образами хати із рваним дахом, промерзлою піччю та хуртовиною: *«В хатині пусто, стогне рваний дах, / Промерзлу піч рядном накрила крига. / Лиш спогад павутинням у кутках, / Де крутить хуртовина наче дзига»* [Ефендієва 2013, 5: 82].

У поезії наявний конфлікт між ліричним суб'єктом і його матір'ю. Вже у першій строфі поезії це враження досягається

текстуальним оксюмороном та відчуженим звертанням «ви»: *«Ви в мене є і водночас нема, / Ви народили, але ви не мати»* [Ефендієва 2013, 5: 82].

Надалі ліричний суб'єкт постає в невротичному стані, що, за Фройдом, може бути схарактеризований вже як психоневроз, спричинений психічним конфліктом. Глибинною причиною неврозу ліричного героя є божевілья матері, що остаточно руйнує цілісність сприймання дійсності: *«Чому не ніч, чому я не п'ятьма? / Хто світлом підперезав мою душу? / Чом не мене торкається зима? / Чому такі вірші писати мушу?»* [Ефендієва 2013, 5: 77].

Невротичний розпад виявляється у слабо асоційованих риторичних питаннях та метафоричному образі підперезаної душі. Невроз героя як психічний стан є й наслідком соціальних реалій Донецького краю, особливо – реакція на тяжку працю шахтарів, за Фройдом, це актуальний вияв неврозу. Якщо у попередніх аналізованих поезіях «Я» вело боротьбу з «Воно», то у наступних поезіях, де причиною неврозу є соціальні обставини, інстинкти перемагають над «Я», і ліричний герой вже частково уподібнюється до тварини, що зображується цілком натуралістично. Також авторка актуалізує поняття анабіозу (здатність організмів переживати несприятливі часи), що є вже певною алюзією на тваринний світ: *«Напівтваринний стан, теорій повинь. / Заклякло все. Ні подиху, ні руху. / Анабіоз. Холодна пізня осінь. / Не вистачає волі, обмаль духу»* [Ефендієва 2013, 5: 54].

Поетеса розкриває причини такого психологічного стану: *«Зубожіли. Мовчазні, наче риба. / Обпатрані, летить лузга та пір'я, / Благальні очі просять просто хліба. / А діти, діти дивляться із жахом, / Бо змалку знають – істина солоня, / Ще в череві затаврував їх атом, / Бо мій Юнком, як і Чорнобиль – ЗОНА»* [Ефендієва 2013, 5: 54].

Суспільство крізь призму невротичного світогляду ліричного героя також стає невротичним: *«Місто обертається на мумію, / Лиш вгорі щодуху стогне сич»* [Ефендієва 2013, 5: 76]. Метонімічний образ «міста» у творі Ліни Ефендієвої зображує людство, що втратило своє свідомість.

Суб'єкт не усвідомлює свого невротичного стану, вважаючи себе цілком адекватним, що, у свою чергу, може бути

одним із проявів шизофренії: «Вітер. Ніч. Безсоння. Я сама. / Чоловік взива мене нікчемою, / Відсила читать вірші вовкам» [Ефендієва 2013, 5: 82].

Отже, на проаналізованому матеріалі можна зробити висновок, що у постмодерній літературі існує невротичний дискурс. У поезіях Ліни Ефендієвої він є наслідком психічних конфліктів та соціальних обставин, які виявлені на поетикальному рівні у вигляді художніх засобів, зокрема алюзій, оксюморонів, метафоричних образів, персоніфікацій, риторичних питань тощо.

Література: *Зборовська 2006* – [Зборовська Н. В.](#) Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури / Н. В. Зборовська. – К.: Академвидав. – 2006. – 502 с.; *Павличко 2009* – Павличко С. Теорія літератури/ С. Павличко; упоряд. В.Агеєва, Б. Кравченко. – вид. 2.– К.: Основи, 2009. – С. 679; *Фрейд 1980* – Фрейд З. «Я» и «Оно» Хрестоматия по истории психологии. Под ред. Гальперина П. Я., Ждан А. Н. М.: Изд-во ИМГУ. – 1980. – С. 184 – 188; *Фрейд 2012* – Фрейд З. «Я» и «Оно» [Текст]: [перевод с немецкого] / Зигмунд Фрейд. – Санкт-Петербург: Азбука, 2012. – С. 280. *Ефендієва 2013* – Ефендієва Л. «Євшан-зілля»: поезії; Донецьк : Кассиопея, 2013. – С. 150.

Реутова Мария. Поэтикальный аспект невротичности в лирике Лины Эфендиевой

В статье рассматривается анализ лирического наследия Лины Эфендиевой в контексте психоаналитического дискурса, в частности с учетом философских традиций З. Фрейда. Осуществлена попытка определить ключевые элементы поэтики, которые представляют психопатическое состояние лирического героя.

Ключевые слова: *невроз, поэтический мир, психоанализ, поэтика, лирический субъект, З. Фрейд.*

Рецензенти: Працьовитий В.С., д-р філол. наук, проф. (Львів)
Журба С.С., к.філол. наук, доц. (Кривий Ріг)